

Ohje esteettömään liikuntapaikkasuunnitteluun

Esteettömyys on yhdenvertaisuutta ja antaa mahdollisuuden osallistua yhteiskunnan toimintaan itsenäisesti ja omana itsenään. Esteettömyyden tulee toteutua niin fyysisessä, psyykkisessä, sosiaalisessa, kulttuurisessa kuin taloudellisessa ympäristössä. (Ruskovaara, A. (toim). 2009). Käytännössä tämä tarkoittaa liikkumisen, kuulemisen, näkemisen, ymmärtämisen ja ymmärretyksi tulemisen mahdollisuutta sekä esimerkiksi pääsymaksujen kohtuullisuutta.

Liikunnan yhdenvertainen saavutettavuus ja kaikkien oikeus liikuntaan ovat nousseet liikuntapoliittisen keskustelun ytimeen (opetus- ja kulttuuriministeriö, 2014). Liikuntapaikan tulee olla helposti saavutettava ja esteetön kaikille tilankäyttäjille. Esteettömäksi suunniteltu liikuntapaikka mahdollistaa jokaiselle tasavertaiset mahdollisuudet olla osa urheilu- ja kulttuurielämystä niin harrastajana, urheilijana, saattajana, katsojana, ohjaajana, toimitsijana kuin työntekijänäkin. Terveiden, toimintakyvyn ja elämänlaadun parantumisen lisäksi lisääntyneiden mahdollisuuksien myötä liikunnan järjestäminen on helpompaa ja turvallisempaa esteettömissä tiloissa, tilat mahdollistavat liikkumis- ja toimimisesteisten ammattilaisten työllistymisen sekä helpottavat vammaisurheilun pariin löytämistä ja yhteisöllisyyttä muiden urheilijoiden kanssa. (Kilpelä, N. 2013)

Valtionavustusta liikuntapaikan perustamis- tai perusparannushankkeeseen haettaessa hakemukseen tulee liittää selvitys esteettömyydestä. Liikuntapaikan perusparannushankkeen osalta vaaditaan esteettömyyskartoitus* ja perustamishankkeen osalta esteettömyyselvytys**. Avustuspolitiikassa esteettömyys on yksi painopistealueista.

*Esteettömyyskartoitus

Esteettömyyskartoitus tuottaa tarkkaa mittatietoa kartoitettavasta (tässä tapauksessa perusparannettavasta) kohteesta. Vertaamalla kerättyä tietoa olemassa oleviin kriteereihin saadaan selville toimenpiteitä vaativat ongelmakohdat. Kartoituksen voi suorittaa esteettömyyskartoittajakoulutuksen suorittanut henkilö.

**Esteettömyyselvytys

Esteettömyyselvytyksessä tuodaan esille, miten esteettömyys on otettu huomioon kohteessa (tässä tapauksessa uudiskohteessa). Esteettömyyselvytys-lomake löytyy opetus- ja kulttuuriministeriön internet-sivuilta hakulomakkeen yhteydestä osoitteesta

www.minedu.fi/OPM/Liikunta/liikuntapoliittikka/avustukset/Liikuntapaikkojen_ja_vapaa-aikatilojen_perustamishankkeet?lang=fi

Muita esteettömyyden arviointimenetelmiä:

Asiantuntija-arviossa rakennetun ympäristön esteettömyyden eri osa-alueisiin laajasti perehtynyt henkilö suorittaa arvion kohteen esteettömyydestä. Arvio perustuu esteettömyyskartoituksessa käytettävään menetelmään, mutta kohdetta ei mitata yhtä tarkasti. Asiantuntija voi arvioida sekä olemassa olevia rakennuksia että uudisrakennus- tai korjaussuunnitelmia ja antaa ohjeita esteettömyyden parantamiseksi kohteessa.

Esteettömyyskierrosmenetelmällä voidaan selvittää sekä sidosryhmien tarpeita että rakennetussa ympäristössä havaittuja ongelmia. Kierroksella muun muassa suunnittelijat, alueen asukkaat ja eri tavoin

liikkumis- tai toimimisesteiset henkilöt kulkevat ennakkoon suunnitellun reitin ja keskustelevat havaituista ongelmista. Menetelmää voi hyödyntää esteettömyyskartoituksen pohjatietojen keräämisessä.

Käyttjäarvioinnissa eri tavoin liikkumis- ja toimimisesteisistä koottu ryhmä arvioi rakennusta tai ympäristöä kukin omista lähtökohdistaan. Käyttjäarviointi tuottaa arvokasta kokemuksellista tietoa esteettömyydestä. Käyttjäkokemuksilla on painoarvoa mm. vaikuttamistyössä. Vaikka käyttjäarvioijat ovat usein perehtyneet esteettömyyskysymyksiin laajemminkin, arviointi saattaa silti olla subjektiivista ja painottua vain tiettyihin esteettömyyden ongelmakohtiin.

Lähteet:

Kilpelä, N. 2013. Esteettömät sisäliikuntatilat. Opetus- ja kulttuuriministeriö liikuntapaikkajulkaisu 106.

Rakennustieto Oy, Helsinki.

Ruskovaara, A. (toim.). 2009. Rakennetun ympäristön esteettömyyskartointu. Opas kartoituksen tilaajalle ja toteuttajalle. Invalidiliiton julkaisu O.38., 2009. Helsinki.

Opetus- ja kulttuuriministeriö. 2014. Liikuntapaikkarakentamisen suunta-asiakirja. Valtion liikuntaneuvoston julkaisu 2014:4

Esteettömyyden huomioiminen suunnittelussa

Esteettömyyden ja saavutettavuuden huomioiminen rakennetussa ympäristössä ei tulisi olla erillinen näkökulma, vaan linkittyä automaattisesti kaikkeen suunnitteluun. Parhaimmillaan esteettömyys huomioidaan kaikissa suunnittelun vaiheissa, aina tarveselvityksestä lähtien. Lisätietoa esteettömyyden huomioimisesta eri suunnitteluvaiheissa löytyy mm. teoksesta *Kilpelä, N. 2013. Esteettömät sisäliikuntatilat*. Tietoa liikuntapaikkojen perustamis- ja perusparannushankkeiden avustushakemusten arviointiprosessissa huomioitavista seikoista saa tiedostosta *Esteettömyyspalvelus*, joka löytyy opetus- ja kulttuuriministeriön internet-sivuilta.

Liikuntapaikan rakentamis- ja perusparannushankkeissa kannattaa pyrkiä vähimmäistasoa parempaan esteettömyyden toteutumiseen. Apuna voi käyttää ympäristön esteettömyydelle laadittuja lisäsuosituksia. Oheen on kerätty lähdemateriaalien listaus osa-alueittain.

Sisältö:

YLEISTÄ	3	Henkilökunnan tilat.....	7
LIIKUNTATILAT	3	Esteetön wc	8
Sisäliikuntatilat	3	Pukeutumis- ja peseytymistilat.....	8
Ulkoliikunta-alueet, -tilat.....	4	Saunatilat	8
OPASTUS.....	5	Katsomo	9
KATU- JA VIHERALUEET	5	Varastotilat	9
RAKENNUS.....	6	AISTIYMPÄRISTÖ.....	9
Sisäänkäynti.....	6	Kuunteluympäristö	9
Kulkuväylät sisätiloissa ja kalusteet.....	6	Näköympäristö.....	9
Asiointitilat	7	Sisäilma	10
Kokoontumistilat, kokoushuoneet, opetustilat	7	TURVALLISUUS.....	10
Ravintola- ja kahvitilat	7		

YLEISTÄ

- Suomen Rakentamismääräyskokoelma F1. 2005. Esteetön rakennus. Määräykset ja ohjeet. Helsinki: Ympäristöministeriö, Asunto ja rakennusosasto.
- Suomen Rakentamismääräyskokoelma F2. 2001. Rakennuksen käyttöturvallisuus. Määräykset ja ohjeet. Helsinki: Ympäristöministeriö, Asunto ja rakennusosasto.
- RT 09-10884. 2006. Esteetön liikkumis- ja toimimisympäristö.
- Parviainen, J. 2013 Liikuntapaikkojen esteettömyys (PDF-tiedosto). [Linkki](#).
- Kotinurmi, R. & Kouvonen, L. 2011. Vammaisurheilulajien esteettömyyssiällöt - sisäliikuntatilat. Suomen Vammaisurheilu ja -liikunta VAU ry ja ESTE-hanke.

LIIKUNTATILAT

Sisäliikuntatilat

- Heinonen, J., Juutilainen, A., Ruskovaara, A ym. 2008. Esteettömyys kouluissa – opas suunnittelijoille ja henkilökunnalle. Alkaen sivulta: 146
- Kilpelä, N. 2013. Esteettömät sisäliikuntatilat. Opetus- ja kulttuuriministeriö liikuntapaikkajulkaisu 106. Rakennustieto Oy, Helsinki. Alkaen sivulta: 64
- Kotinurmi, R. & Kouvonen, L. 2011. Vammaisurheilulajien esteettömyyssiällöt - sisäliikuntatilat. Suomen Vammaisurheilu ja -liikunta VAU ry ja ESTE-hanke.
- Könkkölä, M., Juutilainen, A., Kilpelä, N. 2009. Esteetön uimahalliympäristö – opas suunnittelijoille ja henkilökunnalle. Helsinki kaikille -projekti, Kynnys ry. Alkaen sivulta: 41, 129
- Opetus- ja kulttuuriministeriön liikuntapaikkajulkaisu No 102. 2012. Liikuntahallien lasirakenteet.
- Opetus- ja kulttuuriministeriön liikuntapaikkajulkaisu No 103. 2012. Voimistelutilojen suunnittelu.
- Opetus- ja kulttuuriministeriön liikuntapaikkajulkaisu No 65. 1998. Sulkapallohallien suunnittelu- ja rakentamisopas.
- Opetus- ja kulttuuriministeriön liikuntapaikkajulkaisu No 84. 2005. Uimahallien ulkovaippa ja sisäilmasto, suunnittelu ja rakentamisopas.
- Opetus- ja kulttuuriministeriön liikuntapaikkajulkaisu No 86. 2005. Ratsastuskeskusten suunnittelu- ja rakentamisopas.
- Opetus- ja kulttuuriministeriön liikuntapaikkajulkaisu No 87. 2005. Ampumarataopas.
- Opetus- ja kulttuuriministeriön liikuntapaikkajulkaisu No 94. 2007. Iäkkäiden ihmisten liikuntapaikkojen suunnittelu – Arki- ja terveystilakunnan tilat palvelu- ja hoiva-asumisympäristöissä.
- Opetus- ja kulttuuriministeriön liikuntapaikkajulkaisu No 97. 2010. Uimahallien ja kylpylöiden rakennuttaminen.
- Opetus- ja kulttuuriministeriön liikuntapaikkajulkaisu No 98. 2010. Puurakenteiset salibandyhallin suunnittelu- ja rakentamisopas.
- Opetus- ja kulttuuriministeriön liikuntapaikkajulkaisu No 99. 2011. Keilahalliopas.
- Parviainen, J. & Saari, A. 2013. Selvitys vammaisurheilulajeihin soveltuvista lattiamateriaaleista. Suomen Vammaisurheilu ja -liikunta VAU ry.
- Rakennustietosäätiö RTS. 2007. Esteetön rakennus ja ympäristö - Turvallinen toimia ja liikkua, suunnitteluopas. Rakennustieto Oy, Helsinki. Alkaen sivulta: 50
- RT 84-10958. 2009. Sisäliikuntatilojen lattiat.
- RT 96-10504. 1993. Tanssin harjoitustilat.
- RT 97-10046. 1979. Sisäliikuntatilat, palloilu ja voimistelu.
- RT 97-10091. 1980. Sisäliikuntatilat, kuntoilu ja voimailu.
- RT 97-10243. 1984. Sisäliikuntatilat, squash.

- RT 97-10505. 1993. Tennishallit.
- RT 97-10839. 2005. Uimahallit ja virkistysuimalat.
- RT 97-11088. 2012. Keilailuhallit.
- RT 97-11146. 2014. Sisäliikuntatilat. Liikuntasalit ja monitoimihallit.
- Ruskovaara, A. (toim.). 2009. Rakennetun ympäristön esteettömyyskartoitus. Opas kartoituksen tilaajalle ja toteuttajalle. Invalidiliiton julkaisuja O.38., 2009. Helsinki. Alkaen sivulta 101. [Linkki.](#)
- Saari, A., Parviainen, J., Kilpelä, N. 2013. Liikuntatilojen esteettömyyskartoituslomake. Suomen Vammaisurheilu ja -liikunta VAU ry. [Linkki.](#)

Ulkoliikunta-alueet, -tilat

- Kotinurmi, R. & Kouvonon, L. 2011. Vammaisurheilulajien esteettömyyssidallöt - sisäliikuntatilat. Suomen Vammaisurheilu ja -liikunta VAU ry ja ESTE-hanke.
- Mantsinen, K., Örn, S., Ekroos, T. 2010. Iloa ja hyötyä esteettömyydestä – opas luontomatkaileuyrittäjälle. Pohjois-Karjalan ammattikorkeakoulu. Alkaen sivulta 13 (Laituri)
- Mantsinen, K., Örn, S., Ekroos, T. 2010. Iloa ja hyötyä esteettömyydestä – opas luontomatkaileuyrittäjälle. Pohjois-Karjalan ammattikorkeakoulu. Alkaen sivulta 34 (Luontoaktiviteetit)
- Opetus- ja kulttuuriministeriön liikuntapaikkajulkaisu No 105. 2013. Vesiretkeilyreitit, suunnittelu ja rakentaminen.
- Opetus- ja kulttuuriministeriön liikuntapaikkajulkaisu No 32. 1989. Rinnehihtokeskusten suunnittelu- ja rakentamisopas.
- Opetus- ja kulttuuriministeriön liikuntapaikkajulkaisu No 82. 2002. Urheilukenttien suunnittelu- ja rakentamisopas.
- Opetus- ja kulttuuriministeriön liikuntapaikkajulkaisu No 83. 2002. Lasten liikuntapaikkojen suunnittelu.
- Opetus- ja kulttuuriministeriön liikuntapaikkajulkaisu No 85. 2003. Esteetön perhepuisto ja liikuntapolku.
- Opetus- ja kulttuuriministeriön liikuntapaikkajulkaisu No 89. 2006. Vesistöt liikuntapaikkoina.
- Opetus- ja kulttuuriministeriön liikuntapaikkajulkaisu No 90. 2006. Uimarantaopas.
- Opetus- ja kulttuuriministeriön liikuntapaikkajulkaisu No 93. 2007. Esteetön luontoliikunta.
- Opetus- ja kulttuuriministeriön liikuntapaikkajulkaisu No 95. 2008. Rullalautailualueiden suunnittelu ja rakentaminen.
- RT 97-10261 Ulkoliikuntapaikat, huoltotilat. 1985.
- RT 97-10450. 1991. Tenniskentät.
- RT 97-10454 Melonta- ja soutu kesukset. 1991.
- RT 97-10869 Kuntoreitit. 2006.
- RT 97-10942 Uimarannat ja talviuima-alueet 2008.
- RT 97-11135, Ulkoliikuntapaikkarakenteiden ja -varusteiden perustukset. 2013. 8 s.
- Saari, A., Parviainen, J., Kilpelä, N. 2013. Liikuntatilojen esteettömyyskartoituslomake. Suomen Vammaisurheilu ja -liikunta VAU ry. [Linkki.](#)
- SuRaKu: Ulkotilojen esteettömyyden kartoitus- ja arviointiopas. [Linkki.](#)
- Tujula, P., Kaski, M. ym. 2003. Esteetön perhepuisto ja liikuntapolku. Opetusministeriö liikuntapaikkajulkaisu 85. Rakennustieto Oy, Helsinki. Alkaen sivulta: 25, 66

OPASTUS (Opasteet, kohokirjaimet ja pistemerkinnyt, karttaopasteet, kohokartat ja pienoismallit, ääniopasteet, opastavat materiaalit)

- Helsingin kaupunki. 2008. Kohokarttojen ja koho-opasteiden suunnittelu ulkokäyttöön. Helsinki kaikille -projekti. [Linkki.](#)
- Helsinki kaikille -projekti, Vammaisten yhdyskuntasuunnittelupalvelu (VYP), Heinonen, J. 2006. Esteettömiä ratkaisuja – kuvitettu opas rakennusten suunnitteluun ja korjausrakentamiseen – Opasteet. [Linkki.](#)
- Kilpelä, N. 2013. Esteettömät sisäliikuntatilat. Opetus- ja kulttuuriministeriö liikuntapaikkajulkaisu 106. Rakennustieto Oy, Helsinki. Alkaen sivulta: 22
- Könkkölä, M., Juutilainen, A., Kilpelä, N. 2009. Esteetön uimahalliympäristö – opas suunnittelijoille ja henkilökunnalle. Helsinki kaikille -projekti, Kynnys ry. Alkaen sivuilta: 19 [Linkki.](#), 23 [Linkki.](#), 48 [Linkki.](#)
- Mantsinen, K., Örn, S., Ekroos, T. 2010. Iloa ja hyötyä esteettömyydestä – opas luontomatkaileville. Pohjois-Karjalan ammattikorkeakoulu. Alkaen sivulta 7
- Rakennustietosäätiö RTS. 2007. Esteetön rakennus ja ympäristö - Turvallinen toimia ja liikua, suunnitteluopas. Rakennustieto Oy, Helsinki. Alkaen sivulta: 72
- Ruskovaara, A. & Invalidiliitto ry 2009 (toim). Rakennetun ympäristön esteettömyyskartoitus. Opas kartoituksen tilaajalle ja toteuttajalle. Invalidiliiton julkaisuja O.38., 2009. Helsinki. Alkaen sivulta 36. [Linkki.](#)
- Tujula, P., Kaski, M. ym. 2003. Esteetön perhepuisto ja liikuntapolku. Opetusministeriö liikuntapaikkajulkaisu 85. Rakennustieto Oy, Helsinki. Alkaen sivulta 38

KATU- JA VIHERALUEET (Suojatiet ja jalkakäytävät, kävelykadut ja aukiot, tasoerot, piha-alueet, pysäköintialueet puistokäytävät ja levähdyspaikat, julkisen liikenteen pysäkkialue, esteetön leikkialue, tilapäiset liikennejärjestelyt, rakenteet, kalusteet)

- Kilpelä, N. 2013. Esteettömät sisäliikuntatilat. Opetus- ja kulttuuriministeriö liikuntapaikkajulkaisu 106. Rakennustieto Oy, Helsinki. Alkaen sivulta: 28
- Könkkölä, M., Juutilainen, A., Kilpelä, N. 2009. Esteetön uimahalliympäristö – opas suunnittelijoille ja henkilökunnalle. Helsinki kaikille -projekti, Kynnys ry. Alkaen sivulta: 12
- Mantsinen, K., Örn, S., Ekroos, T. 2010. Iloa ja hyötyä esteettömyydestä – opas luontomatkaileville. Pohjois-Karjalan ammattikorkeakoulu. Alkaen sivuilta 5, 11, 17
- Rakennustietosäätiö RTS. 2007. Esteetön rakennus ja ympäristö - Turvallinen toimia ja liikua, suunnitteluopas. Rakennustieto Oy, Helsinki. Alkaen sivulta: 14
- RT 98-10607. 1996. Kevytliikenteen väylät.
- Ruskovaara, A. & Invalidiliitto ry 2009 (toim). Rakennetun ympäristön esteettömyyskartoitus. Opas kartoituksen tilaajalle ja toteuttajalle. Invalidiliiton julkaisuja O.38., 2009. Helsinki. Alkaen sivulta 42. [Linkki.](#)
- SuRaKu esteettömyyskriteerit. [Linkki.](#)
- SuRaKu ohjekortit 1-8. [Linkki.](#)
- SuRaKu: Ulkotilojen esteettömyyden kartoitus- ja arviointiopas. [Linkki.](#)
- Tujula, P., Kaski, M. ym. 2003. Esteetön perhepuisto ja liikuntapolku. Opetusministeriö liikuntapaikkajulkaisu 85. Rakennustieto Oy, Helsinki. Alkaen sivulta 40, 61

RAKENNUS

Sisäänkäynti

- Helsinki kaikille -projekti, Vammaisten yhdyskuntasuunnittelupalvelu (VYP), Heinonen, J. 2006. Esteettömiä ratkaisuja – kuvitettu opas rakennusten suunnitteluun ja korjausrakentamiseen – Sisäänkäynnit, pihajärjestelyt. [Linkki.](#)
- Helsinki kaikille -projekti, Vammaisten yhdyskuntasuunnittelupalvelu (VYP), Heinonen, J. 2006. Esteettömiä ratkaisuja – kuvitettu opas rakennusten suunnitteluun ja korjausrakentamiseen – Ovet, tuulikaapit. [Linkki.](#)
- Kilpelä, N. 2013. Esteettömät sisäliikuntatilat. Opetus- ja kulttuuriministeriö liikuntapaikkajulkaisu 106. Rakennustieto Oy, Helsinki. Alkaen sivulta: 32
- Könkkölä, M., Juutilainen, A., Kilpelä, N. 2009. Esteetön uimahalliympäristö – opas suunnittelijoille ja henkilökunnalle. Helsinki kaikille -projekti, Kynnys ry. Alkaen sivulta: 41
- Rakennustietosäätiö RTS. 2007. Esteetön rakennus ja ympäristö - Turvallinen toimia ja liikkua, suunnitteluopas. Rakennustieto Oy, Helsinki. Alkaen sivulta: 32
- RT 91-10788. 2003. Sisäänkäyntitilat, julkiset rakennukset.
- Ruskovaara, A. & Invalidiliitto ry 2009 (toim.). Rakennetun ympäristön esteettömyyskartoitus. Opas kartoituksen tilaajalle ja toteuttajalle. Invalidiliiton julkaisuja O.38., 2009. Helsinki. Alkaen sivulta 65. [Linkki.](#)

Kulkuväylät sisätiloissa ja kalusteet (Käytävä, ovi, portaat, luiska, käsijohteet portaissa ja luiskissa, hissi, pyörätuolihissit, kalusteet)

- Helsinki kaikille -projekti, Vammaisten yhdyskuntasuunnittelupalvelu (VYP), Heinonen, J. 2006. Esteettömiä ratkaisuja – kuvitettu opas rakennusten suunnitteluun ja korjausrakentamiseen – Hissit. [Linkki.](#)
- Helsinki kaikille -projekti, Vammaisten yhdyskuntasuunnittelupalvelu (VYP), Heinonen, J. 2006. Esteettömiä ratkaisuja – kuvitettu opas rakennusten suunnitteluun ja korjausrakentamiseen – Luiskat. [Linkki.](#)
- Helsinki kaikille -projekti, Vammaisten yhdyskuntasuunnittelupalvelu (VYP), Heinonen, J. 2006. Esteettömiä ratkaisuja – kuvitettu opas rakennusten suunnitteluun ja korjausrakentamiseen – Portaat, käsijohteet. [Linkki.](#)
- Helsinki kaikille -projekti, Vammaisten yhdyskuntasuunnittelupalvelu (VYP), Heinonen, J. 2006. Esteettömiä ratkaisuja – kuvitettu opas rakennusten suunnitteluun ja korjausrakentamiseen – Pyörätuolihissit. [Linkki.](#)
- Kilpelä, N. 2013. Esteettömät sisäliikuntatilat. Opetus- ja kulttuuriministeriö liikuntapaikkajulkaisu 106. Rakennustieto Oy, Helsinki. Alkaen sivulta: 35, 44, 62
- Könkkölä, M., Juutilainen, A., Kilpelä, N. 2009. Esteetön uimahalliympäristö – opas suunnittelijoille ja henkilökunnalle. Helsinki kaikille -projekti, Kynnys ry. Alkaen sivulta: 58, 96, 167
- Rakennustietosäätiö RTS. 2007. Esteetön rakennus ja ympäristö - Turvallinen toimia ja liikkua, suunnitteluopas. Rakennustieto Oy, Helsinki. Alkaen sivulta: 22, 34, 72
- RakMK F1 Esteetön rakennus. Määräykset ja ohjeet 2005. Ympäristöministeriö, asunto- ja rakennusosasto. Suomen rakentamismääräyskokoelma
- RakMK F2 Rakennuksen käyttöturvallisuus. Määräykset ja ohjeet 2001. Ympäristöministeriö, asunto- ja rakennusosasto. Suomen rakentamismääräyskokoelma.
- Ruskovaara, A. (toim.). 2009. Rakennetun ympäristön esteettömyyskartoitus. Opas kartoituksen tilaajalle ja toteuttajalle. Invalidiliiton julkaisuja O.38., 2009. Helsinki. Alkaen sivulta 68. [Linkki.](#)

Asiointitilat

- Helsinki kaikille -projekti, Vammaisten yhdyskuntasuunnittelupalvelu (VYP), Heinonen, J. 2006. Esteettämiä ratkaisuja – kuvitettu opas rakennusten suunnitteluun ja korjausrakentamiseen – Palvelutiskit, kalusteet. [Linkki.](#)
- Kilpelä, N. 2013. Esteettömät sisäliikuntatilat. Opetus- ja kulttuuriministeriö liikuntapaikkajulkaisu 106. Rakennustieto Oy, Helsinki. Alkaen sivulta: 44
- Könkkölä, M., Juutilainen, A., Kilpelä, N. 2009. Esteetön uimahalliympäristö – opas suunnittelijoille ja henkilökunnalle. Helsinki kaikille -projekti, Kynnys ry. Alkaen sivulta: 92
- Mantsinen, K., Örn, S., Ekroos, T. 2010. Iloa ja hyötyä esteettömyydestä – opas luontomatkailuyrittäjälle. Pohjois-Karjalan ammattikorkeakoulu. Alkaen sivulta 28
- Rakennustietosäätiö RTS. 2007. Esteetön rakennus ja ympäristö - Turvallinen toimia ja liikua, suunnitteluopas. Rakennustieto Oy, Helsinki. Alkaen sivulta 78
- Ruskovaara, A. (toim.). 2009. Rakennetun ympäristön esteettömyyskartoitus. Opas kartoituksen tilaajalle ja toteuttajalle. Invalidiliiton julkaisuja O.38., 2009. Helsinki. Alkaen sivulta 84. [Linkki.](#)

Kokoontumistilat, kokoushuoneet, opetustilat

- Helsinki kaikille -projekti, Vammaisten yhdyskuntasuunnittelupalvelu (VYP), Heinonen, J. 2006. Esteettämiä ratkaisuja – kuvitettu opas rakennusten suunnitteluun ja korjausrakentamiseen – Kokoustitilat. [Linkki.](#)
- Könkkölä, M., Juutilainen, A., Kilpelä, N. 2009. Esteetön uimahalliympäristö – opas suunnittelijoille ja henkilökunnalle. Helsinki kaikille -projekti, Kynnys ry. Alkaen sivulta: 147
- Rakennustietosäätiö RTS. 2007. Esteetön rakennus ja ympäristö - Turvallinen toimia ja liikua, suunnitteluopas. Rakennustieto Oy, Helsinki. Alkaen sivulta: 52
- Ruskovaara, A. (toim.). 2009. Rakennetun ympäristön esteettömyyskartoitus. Opas kartoituksen tilaajalle ja toteuttajalle. Invalidiliiton julkaisuja O.38., 2009. Helsinki. Alkaen sivulta 86. [Linkki.](#)

Ravintola- ja kahvitilat

- Kilpelä, N. 2013. Esteettömät sisäliikuntatilat. Opetus- ja kulttuuriministeriö liikuntapaikkajulkaisu 106. Rakennustieto Oy, Helsinki. Alkaen sivulta: 59
- Könkkölä, M., Juutilainen, A., Kilpelä, N. 2009. Esteetön uimahalliympäristö – opas suunnittelijoille ja henkilökunnalle. Helsinki kaikille -projekti, Kynnys ry. Alkaen sivulta: 144
- Mantsinen, K., Örn, S., Ekroos, T. 2010. Iloa ja hyötyä esteettömyydestä – opas luontomatkailuyrittäjälle. Pohjois-Karjalan ammattikorkeakoulu. Alkaen sivulta 31
- Rakennustietosäätiö RTS. 2007. Esteetön rakennus ja ympäristö - Turvallinen toimia ja liikua, suunnitteluopas. Rakennustieto Oy, Helsinki. Alkaen sivulta: 78
- Ruskovaara, A. (toim.). 2009. Rakennetun ympäristön esteettömyyskartoitus. Opas kartoituksen tilaajalle ja toteuttajalle. Invalidiliiton julkaisuja O.38., 2009. Helsinki. Alkaen sivulta 90. [Linkki.](#)

Henkilökunnan tilat

- Kilpelä, N. 2013. Esteettömät sisäliikuntatilat. Opetus- ja kulttuuriministeriö liikuntapaikkajulkaisu 106. Rakennustieto Oy, Helsinki. Alkaen sivulta: 62
- Könkkölä, M., Juutilainen, A., Kilpelä, N. 2009. Esteetön uimahalliympäristö – opas suunnittelijoille ja henkilökunnalle. Helsinki kaikille -projekti, Kynnys ry. Alkaen sivulta: 150

- Ruskovaara, A. (toim.). 2009. Rakennetun ympäristön esteettömyyskartoitus. Opas kartoituksen tilaajalle ja toteuttajalle. Invalidiliiton julkaisuja O.38., 2009. Helsinki. Alkaen sivulta 92. [Linkki.](#)

Esteetön wc

- Helsinki kaikille -projekti, Vammaisten yhdyskuntasuunnittelupalvelu (VYP), Heinonen, J. 2006. Esteettämiä ratkaisuja – kuvitettu opas rakennusten suunnitteluun ja korjausrakentamiseen – Hygieniatilat. [Linkki.](#)
- Kilpelä, N. 2013. Esteettömät sisäliikuntatilat. Opetus- ja kulttuuriministeriö liikuntapaikkajulkaisu 106. Rakennustieto Oy, Helsinki. Alkaen sivulta: 46
- Könkkölä, M., Juutilainen, A., Kilpelä, N. 2009. Esteetön uimahalliympäristö – opas suunnittelijoille ja henkilökunnalle. Helsinki kaikille -projekti, Kynnys ry. Alkaen sivulta: 99
- Mantsinen, K., Örn, S., Ekroos, T. 2010. Iloa ja hyötyä esteettömyydestä – opas luontomatkaileuyrittäjälle. Pohjois-Karjalan ammattikorkeakoulu. Alkaen sivulta 22
- Rakennustietosäätiö RTS. 2007. Esteetön rakennus ja ympäristö - Turvallinen toimia ja liikkua, suunnitteluopas. Rakennustieto Oy, Helsinki. Alkaen sivulta: 38
- Ruskovaara, A. (toim.). 2009. Rakennetun ympäristön esteettömyyskartoitus. Opas kartoituksen tilaajalle ja toteuttajalle. Invalidiliiton julkaisuja O.38., 2009. Helsinki. Alkaen sivulta 93. [Linkki.](#)
- Tujula, P., Kaski, M. ym. 2003. Esteetön perhepuisto ja liikuntapolku. Opetusministeriö liikuntapaikkajulkaisu 85. Rakennustieto Oy, Helsinki. Alkaen sivulta 66

Pukeutumis- ja peseytymistilat

- Kilpelä, N. 2013. Esteettömät sisäliikuntatilat. Opetus- ja kulttuuriministeriö liikuntapaikkajulkaisu 106. Rakennustieto Oy, Helsinki. Alkaen sivulta: 51
- Könkkölä, M., Juutilainen, A., Kilpelä, N. 2009. Esteetön uimahalliympäristö – opas suunnittelijoille ja henkilökunnalle. Helsinki kaikille -projekti, Kynnys ry. Alkaen sivulta: 111
- Mantsinen, K., Örn, S., Ekroos, T. 2010. Iloa ja hyötyä esteettömyydestä – opas luontomatkaileuyrittäjälle. Pohjois-Karjalan ammattikorkeakoulu. Alkaen sivulta 25
- Rakennustietosäätiö RTS. 2007. Esteetön rakennus ja ympäristö - Turvallinen toimia ja liikkua, suunnitteluopas. Rakennustieto Oy, Helsinki. Alkaen sivulta: 38, 45
- Ruskovaara, A. (toim.). 2009. Rakennetun ympäristön esteettömyyskartoitus. Opas kartoituksen tilaajalle ja toteuttajalle. Invalidiliiton julkaisuja O.38., 2009. Helsinki. Alkaen sivulta 97. [Linkki.](#)

Saunatilat

- Kilpelä, N. 2013. Esteettömät sisäliikuntatilat. Opetus- ja kulttuuriministeriö liikuntapaikkajulkaisu 106. Rakennustieto Oy, Helsinki. Alkaen sivulta: 56
- Könkkölä, M., Juutilainen, A., Kilpelä, N. 2009. Esteetön uimahalliympäristö – opas suunnittelijoille ja henkilökunnalle. Helsinki kaikille -projekti, Kynnys ry. Alkaen sivulta: 122
- Rakennustietosäätiö RTS. 2007. Esteetön rakennus ja ympäristö - Turvallinen toimia ja liikkua, suunnitteluopas. Rakennustieto Oy, Helsinki. Alkaen sivulta: 48
- Ruskovaara, A. (toim.). 2009. Rakennetun ympäristön esteettömyyskartoitus. Opas kartoituksen tilaajalle ja toteuttajalle. Invalidiliiton julkaisuja O.38., 2009. Helsinki. Alkaen sivulta 99. [Linkki.](#)

Katsomo

- Kilpelä, N. 2013. Esteettömät sisäliikuntatilat. Opetus- ja kulttuuriministeriö liikuntapaikkajulkaisu 106. Rakennustieto Oy, Helsinki. Alkaen sivulta: 60
- Könkkölä, M., Juutilainen, A., Kilpelä, N. 2009. Esteetön uimahalliympäristö – opas suunnittelijoille ja henkilökunnalle. Helsinki kaikille -projekti, Kynnys ry. Alkaen sivulta: 142
- RT 97-10263. 1985. Maavalli- ja rinnekatsomot.

Varastotilat

- Kilpelä, N. 2013. Esteettömät sisäliikuntatilat. Opetus- ja kulttuuriministeriö liikuntapaikkajulkaisu 106. Rakennustieto Oy, Helsinki. Alkaen sivulta: 62

AISTIYMPÄRISTÖ

Kuunteluympäristö (Yleistä, akustiikka, kaikuisuus, taustamelu, pintamateriaalien vaikutus akustiikkaan, äänentoisto- ja äänensiirtojärjestelmät, induktiosilmukka, muut äänensiirtojärjestelmät)

- Kilpelä, N. 2013. Esteettömät sisäliikuntatilat. Opetus- ja kulttuuriministeriö liikuntapaikkajulkaisu 106. Rakennustieto Oy, Helsinki. Alkaen sivulta: 19
- Könkkölä, M., Juutilainen, A., Kilpelä, N. 2009. Esteetön uimahalliympäristö – opas suunnittelijoille ja henkilökunnalle. Helsinki kaikille -projekti, Kynnys ry. Alkaen sivulta: 152
- Rakennustietosäätiö RTS. 2007. Esteetön rakennus ja ympäristö - Turvallinen toimia ja liikkua, suunnitteluopas. Rakennustieto Oy, Helsinki. Alkaen sivulta: 10
- Ruskovaara, A. (toim.). 2009. Rakennetun ympäristön esteettömyyskartoitus. Opas kartoituksen tilaajalle ja toteuttajalle. Invalidiliiton julkaisuja O.38., 2009. Helsinki. Alkaen sivulta 22. [Linkki.](#)
- Tujula, P., Kaski, M. ym. 2003. Esteetön perhepuisto ja liikuntapolku. Opetusministeriö liikuntapaikkajulkaisu 85. Rakennustieto Oy, Helsinki. Alkaen sivulta 56

Näköympäristö (Yleistä, valaistus, värit, kontrastit)

- Granberg, M., Ronkainen, K., ym. 2005. Esteettömän liikkumisen, ohjaavuuden ja turvallisuuden parantaminen valaistuksen avulla. Liikenne- ja viestintäministeriö, 39/2005. Helsinki. [Linkki.](#)
- Helsinki kaikille -projekti, Vammaisten yhdyskuntasuunnittelupalvelu (VYP), Heinonen, J. 2006. Esteettömiä ratkaisuja – kuvitettu opas rakennusten suunnitteluun ja korjausrakentamiseen – Materiaalit, värit. [Linkki.](#)
- Helsinki kaikille -projekti, Vammaisten yhdyskuntasuunnittelupalvelu (VYP), Heinonen, J. 2006. Esteettömiä ratkaisuja – kuvitettu opas rakennusten suunnitteluun ja korjausrakentamiseen – Valaistus. [Linkki.](#)
- Kilpelä, N. 2013. Esteettömät sisäliikuntatilat. Opetus- ja kulttuuriministeriö liikuntapaikkajulkaisu 106. Rakennustieto Oy, Helsinki. Alkaen sivulta: 15
- Könkkölä, M., Juutilainen, A., Kilpelä, N. 2009. Esteetön uimahalliympäristö – opas suunnittelijoille ja henkilökunnalle. Helsinki kaikille -projekti, Kynnys ry. Alkaen sivulta: 154, 159
- Rakennustietosäätiö RTS. 2007. Esteetön rakennus ja ympäristö - Turvallinen toimia ja liikkua, suunnitteluopas. Rakennustieto Oy, Helsinki. Alkaen sivulta: 11, 80
- Ruskovaara, A. (toim.). 2009. Rakennetun ympäristön esteettömyyskartoitus. Opas kartoituksen tilaajalle ja toteuttajalle. Invalidiliiton julkaisuja O.38., 2009. Helsinki. Alkaen sivulta 27. [Linkki.](#)

- Tujula, P., Kaski, M. ym. 2003. Esteetön perhepuisto ja liikuntapolku. Opetusministeriö liikuntapaikkajulkaisu 85. Rakennustieto Oy, Helsinki. Alkaen sivuilta 62, 83

Sisäilma

- Kilpelä, N. 2013. Esteettömät sisäliikuntatilat. Opetus- ja kulttuuriministeriö liikuntapaikkajulkaisu 106. Rakennustieto Oy, Helsinki. Alkaen sivulta: 22
- RakMK D2 Rakennusten sisäilmasto ja ilmanvaihto. Määräykset ja ohjeet 2012. Suomen rakentamismääräyskokoelma.
- Uimahallien ja kylpylöiden sisäilmastoa ja ilmanvaihtoa koskevat terveydelliset ohjeet. STTV:n oppaita 3:2008.

TURVALLISUUS

- Könkkölä, M., Juutilainen, A., Kilpelä, N. 2009. Esteetön uimahalliympäristö – opas suunnittelijoille ja henkilökunnalle. Helsinki kaikille -projekti, Kynnys ry. Alkaen sivulta: 171
- Rakennustietosäätiö RTS. 2007. Esteetön rakennus ja ympäristö - Turvallinen toimia ja liikkua, suunnitteluopas. Rakennustieto Oy, Helsinki. Alkaen sivulta: 11
- Tujula, P., Kaski, M. ym. 2003. Esteetön perhepuisto ja liikuntapolku. Opetusministeriö liikuntapaikkajulkaisu 85. Rakennustieto Oy, Helsinki. Alkaen sivulta 52